

શ્રીમતી
સોશિયા વાડિયા

કિશનસિંહ ચાવડા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
[ગુજરાતી કોપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૧૫૬ કિંમત

ગ્રંથનામ ઓડિયા વાડિયા

વર્ગિક ૫૮૭૫ વાડિયા

ગુજરાત
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

શ્રીમતી સોફિયા વાડિયા

નિશનસિંહ ગાવડા

માનવતાની સમૃદ્ધાંતિ બાળી વહેતી જમતની વણુઝારનાં
એક વિરલ પ્રવાસી

શ્રીમતી સોફિયા વાડિયા

ૐ ઈ કાલનો નકશો આજે ફરી જન્ય, આજનો
સમ્રાટ આવતી કાલે સામાન્ય માણસ બની
જન્ય, પરમ દિવસની સરકાર આજે બંદીવાન બની
જન્ય અને આજનું નગર આવતી કાલે ભસ્મીભૂત
થઈને ઉજ્જડ વેરાન બની જન્ય એવી, સૂરજન અને
સંદારની અકળ લીલા આજે પૃથ્વી પર ખેલાઈ રહી છે.
કોઈ પણ ચીજ આજે સૂત્રામત નથી, સ્થિર નથી.
આજનો મહાન સિદ્ધાંત આવતી કાલે પામર બની
જન્ય છે; આજે ઉત્થાન, પામેલા અદર્શનું આવતે
અસ્વાડિયે કરુણ અધઃપતન થાય છે. રાષ્ટ્રીયતા,
સંસ્કાર ને સંસ્કૃતિની ભયાનક અથડામણો ને જળગર
ટકકરો થઈ રહી છે. જાણે મનુનો મન્વંતર ગદગદો હોય
એવાં ચિહ્નો દેખાય છે.

છતાં, મૃદ્ય અને મદત્તાના આ ચત્રિત જમાનાથી
અસ્પૃશ્ય રહીને, સંદારના આ તાંડવથી જરા યે થડક્યા
વિના, માનવતાની સમૃદ્ધાંતિ બાળી જતી વણુઝારનાં
પોતાનો અંશ પૂરનાર વિરલ વણુઝારાઓ—એ અખંડ
જીવનયાત્રીઓ નિજ શ્રદ્ધાની જ્યોતને અજવાળે પોતાનો
માર્ગ કરી રહ્યા છે. પોતાની મજલ કાપી રહ્યા છે. મૃત્યુને
પણ મારનારા આ અમર યાત્રાળુઓના સંઘમાં ગાંધી, જ્વલતિ
કે સંસ્કૃતિના ભદ્રભાવ આપમેળે આગળી ગયા હોય છે.

અનુભવજન્ય આત્મશ્રદ્ધાની મશાલને અજવાળે નિજ
માર્ગે દાખતી આતી એક વિભૂતિ. શ્રીમતી મોહિયા
વાડિયાની જીવનરેખા દોરવાનો આહોં નમ્ર પ્રયત્ન છે.

મ. ૧૯૦૧ના સપ્ટેમ્બરની ૧૩મી તારીખે યુનાઇટેડ
કોલોનિયલ ટ્રેડિંગ કંપનીના પ્રાંતના બેંગલોર પરગણામાં જન્મ;
પ્રાથમિક શિક્ષણ પારિસમાં અને ઉચ્ચ શિક્ષણ ન્યૂ
યૉર્કમાં; મ. ૧૯૨૩માં થીઓસોફીના પ્રથમ પરિચય.
મ. ૧૯૨૮ના સપ્ટેમ્બરની ૧૪મી તારીખે લંડનમાં

જાળીતા થીઓસોફિસ્ટ શ્રી બી.પી. વાડિયા સાથે લગ્ન;
અને ૧૯૨૬ના મે મહિનામાં હિંદુસ્તાનમાં આગમન.
અસ; હકીકતની દૃષ્ટિએ આટલી જરૂરી સામગ્રી.

પરંતુ મનુષ્ય માત્ર હકીકતોનો અનોલ નથી. એ,
સંજ્ઞાઓમાંથી અકસ્માત જન્મેલું પ્રાણી નથી; પૂર્વ-
જન્મોનાં સંચિત કર્મોનું ફળ અને એની સિદ્ધિ તથા
નિષ્ફળતાઓ સાથે લઈને અવતાર પામેલ આત્મા છે.

પશ્ચિમમાં યુરોપિયન માયાપને પેટ જન્મ, પારિસનું
પ્રાથમિક ઘડતર અને ન્યૂ યૉર્કના યૌવનસંસ્કાર—એને
પરિણામે આપણે કલ્પના કરી શકીએ એવાં નમણાં
રૂપલાવણ્ય, સંસ્કારિતા અને પ્રતિભાનો વિરલ સંગમ
એ એમની સદૃશ સિદ્ધિ છે. છતાં આપણે જો એમને
જોઈએ તો કહ્યા વિના માની ન શકીએ કે આ બાહ્ય
લિંદા નથી; એટલાં એ સ્વૈચ્છિક લિંદા બની ગયાં છે.

થીઓસોફી સાથે એમનો પ્રથમ સંસર્ગનો ૧૯૨૩માં
થયો, છતાં એઓ જન્મથી જ શાકાહારી છે. અને આનું
કારણ એમનું સ્વાભાવિક આંતરિક વલણ જ છે.

૧૯૨૩માં થયેલા થીઓસોફીના સંસર્ગની રૂપરૂ
અસર તો એઓ ૧૯૨૬માં લિંદા આવે છે ત્યારે સમગ્ર
સ્વરૂપે પ્રકાશી ગિરે છે. મને રૂપરૂ યાદ છે એ ૧૯૩૦ની
સાલ. અમે વંડાદરામાં એમને યુવકસંઘના આશ્રયે એ
ભાષણ આપવા નાતયો હતાં. એમણે વંડાદરા કોલેજના
સંદ્રષ્ટ લોકમાં ગીતા વિષે પહેલું વ્યાખ્યાન આપ્યું : ‘ધ
રિક્તચર ઓફ ધ સાલ’ અને બીજું ‘મેન્સ ઇટર્નલ ફો.’

તે વખતની મારી લાગણી એવી છે કે જો આંખ મીચી
 હમણે અને એ વ્યાખ્યાન સાંભળીએ તો એમ બ
 લાગે, કે જેણે જીવનભર ગીતાનું મનનચિંતન કર્યું છે
 અને ગીતાના મર્મને જે પચાવી ગઈ છે એવી કોઈ આર્ય
 કુલનારી પુણ્યાત્મી કુમારથી અને આર્પદર્શનના ગાંભીર્યથી
 ગીતાનો સંદેશ સુણાવી રહી છે.

અને બીજે વર્ષે હું એમને ત્યારે કરી મળ્યો ત્યારે,
 જાણે મારી કલ્પના અવતાર પામી હોય તેમ, મેં એમને
 અંપૂર્ણ દિલી પહેરવેશમાં જોયાં.

ઈ. ૧૯૨૩માં થયેલા થીઓસોફીના પ્રથમ ગ્રંથગ
 તો એમના જીવનનું એક મહત્ત્વનું સીમાચિહ્ન છે. કોઈ
 પણ દ્વિતીયો મનુષ્ય ત્યારે પોતાના જીવનમાં
 પચાવવા અને પ્રકટ કરવા મથે છે ત્યારે એ તત્ત્વો
 સાથેના એના ગ્રંથગ માત્ર ઔદિક નથી હોતા. માત્ર
 ભાવાવેશ ઉપર પણ એ અવલંબિત નથી હોતા. એ
 હોય છે સદૃઢ જ્ઞાન ઉપર સ્થાપિત આત્મિક ગ્રંથગ.
 આવી અવસ્થામાં શ્રદ્ધા માત્ર જ્ઞાન ઉપર અથવા દર્શન
 ઉપર મંડિત નથી હોતી. પણ શ્રદ્ધા એ સાક્ષાત્કારનું
 આભાસિક પરિણામ હોય છે. એટલે થીઓસોફીના
 સ્વીકાર અને એની સાધનાના સાક્ષાત્કાર એ સાક્રિયા
 માટે જીવન જેવી અને જંટલી સદૃઢ અને અનિવાર્ય
 વસ્તુ બની ગઈ. બાકી બાળી વ્યક્તિઓ આજે પચાસ
 પચાસ વર્ષથી થીઓસોફીના ગ્રંથગમાં છે. છતાં એમના
 જીવનવિકાસ પરિમિત છે, સામાન્ય છે. આપણને એમ

લાગે છે કે એવી વ્યક્તિઓના સંબંધ એ ફિલસૂફી સાથે ઔદ્ધિક છે. એમણે હજી એને પચાવીને સાક્ષાત નથી કરી. આનો જવાબ પૂર્વજન્મના સિદ્ધાંતના દષ્ટિગ્નિદુથી આપાદ આપી શકાય તેમ છે. આવી વ્યક્તિઓ પાસે પૂર્વજન્મોનાં સંચિત કર્મોની મૂડી ગરીબ હોય છે અને આ જન્મનો પ્રયત્ન પણ પાંગળો હોય છે. પરંતુ કોઈ વિરલ વિમુક્તિ જન્મીને સભાન થતાં વિશ્વની ક્ષામ દિવ્ય શક્તિનો જાણે અજાણે સ્પર્શ પામે છે અને એનાં પૂર્વજન્મોનાં કર્મો ખોતાનું સંચિત અને ખોળે ધરે છે. આવી રીતે એ ખોતાના પૂર્વજન્મોની સિદ્ધિ વિશે જાગૃત થતાં અપૂર્વ વેગે એ આપોઆપ જીવનશક્તિ યની જાય છે. એનાં પ્રયત્ન અને પુરુષાર્થ પાંગળાં નહિ પણ પ્રેરણાદાયી અને છે.

સોફિયાની થીઓસોફીની વાત કરતી વખતે એક બીજી વાત પણ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર અનિવાર્ય છે. ઇ. ૧૮૭૫માં મેડમ એચ. પી. બ્લેવેલ્સ્કીએ સર્વ ધર્મના વિજ્ઞાનનું અને સર્વ વિજ્ઞાનના ધર્મનું એકાકરણ કરતી એક અપૂર્વ સમન્વયભરી અને ભવ્ય સામંજસ્યવાળી સંપૂર્ણ જીવનની સાધના થીઓસોફીને નામે જગત આગળ મૂકી. પરંતુ એમના મૃત્યુ બાદ એમના શિષ્યામાં મતભેદનો એક મોટો વંટાળ ઊઠ્યો અને ઇ. ૧૯૦૯માં એ ફિલસૂફીના મૂળ સ્વરૂપને વફાદાર શિષ્યાના મંડળે મિસિસ બેસંટ વગેરેથી છૂટા પડી અમેરિકામાં હોસ એન્જેલિસમાં ‘ધ યુનાઇટેડ કોલ ઓફ થીઓસોફિ-

સ્ટુડન્ટની સ્થાપના કરી.

લિંદુસ્તાન જાણે છે કે શ્રી બી. પી. વાડિયા અને ગિરશ એકેડેન્સ ડૉ. એની ગેસેટના ડાયા-જમણા હાથ હતા. શ્રી વાડિયા થીઓસોફીના પ્રચાર અર્થે અદ્વાઈથી અમેરિકા ૧૧ પ્રવાસ ગયા. ત્યાં એ 'ધ યુનાઈટેડ કોલર ઓફ થીઓસોફિસ્ટ્સ'ના પરિચય ને અંસર્ગમાં આવ્યા અને એમણે થીઓસોફીના એ અને ભિન્ન ભિન્ન વર્ગો વચ્ચેના મતભેદનો તટસ્થતાપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો, જેને અંતે એમને 'ધ યુનાઈટેડ કોલર ઓફ થીઓસોફિસ્ટ્સ'વાળા મંડળની વિચારધારા વધારે સારી લાગી; અને ત્યાંથી જ એમણે થીઓસોફિકલ સામાજિકીના સુખ્ય તરીકેનું પાતાનું રાજીનામું. તે વખતનાં સામાજિકીનાં પ્રમુખ ડૉ. એની ગેસેટ ઉપર મોકલી આપ્યું.

શ્રી સાફિયા પણ તે વખતે અમેરિકામાં હતાં. ઈ. ૧૯૦૮માં એઓ પણ 'ધ યુનાઈટેડ કોલર ઓફ થીઓસોફિસ્ટ્સ' અને શ્રી બી. પી. વાડિયાના પરિચય-માં આવ્યાં. અને જાણે પાતાની ડાહી બાવાઈ ગએલી વસ્તુ પાછી મળી હોય એમ. તેમણે થીઓસોફીને પાતાની કરી પાતાના ગયા જન્મનું અધિક રહેલું કામ પાછું શરૂ કર્યું. ૧૯૦૮માં ફિનલેન્ડમાં બી. પી. વાડિયા સાથે એમનું લગ્ન થયું અને ઈ. ૧૯૦૯ના મેમાં લિંદુ આવીને એ જ વર્ષના નવેમ્બરની ૧૭મી તારીખે એ અને એ મુંબાઈમાં 'ધ યુનાઈટેડ કોલર ઓફ થીઓસોફિસ્ટ્સ'ની લિંદુમાં પ્રથમજ સ્થાપના કરી.

‘સોજ’ની સ્થાપના બાદ શ્રી સોફિયાએ ઇ. સ. ૧૯૩૦માં ‘ધી આર્યન પાથ’ નામનું માસિક શરૂ કર્યું. આ માસિકને આજે બાર વર્ષના સતત પરિશ્રમે કરીને એમણે પૂર્વ અને પશ્ચિમના માંસ્કૃતિક ને આધ્યાત્મિક આદર્શોને તત્ત્વજ્ઞાનના અપૂર્વ સમન્વય તથા સમભાવી ચર્ચા, અભ્યાસ અને પ્રચારનું સુંદર સાધન બનાવ્યું છે.

શ્રી સોફિયાની બીજી વિશિષ્ટતા એ છે કે એ ભારતની તમામ સાહિત્યિક, સાંસ્કારિક અને કલાવિષયક પ્રવૃત્તિઓ તેમજ દ્વિત્યાશ્રયી માહિતગાર રહે છે. આ વલણને પરિણામે એમને એવું લાગ્યું કે ભારતની આવી બધી પ્રવૃત્તિઓનું જો એકીકરણ કરવામાં આવે, વિવિધ પ્રાંતોની સંસ્કારિતાની પરસ્પર આપસે કહે તથા એક બીજીને સારી રીતે સમજીને નિકટ આવે. અને પછી એ સર્વ પ્રવાહોના સમુચ્ચયમાંથી પ્રગટ થતી ભારતીય સંસ્કારિતાના સ્વરૂપને જો પશ્ચિમ આગળ એમની જ ભાષામાં મૂકી શકાય તો એક મોટું કામ થવાની સંભાવના છે. આ લાગણીથી પ્રેરાઈને એમણે ઇ.સ. ૧૯૩૩માં સદ્ગત કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, સર રાધાકૃષ્ણન, શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ, શ્રી રામાનંદ ઐટરજી વગેરેની સહાય અને સહકારથી આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થા પી. ઇ.એન. (P.E.N.)નું ભારતીય કેન્દ્ર મુંબાઈમાં સ્થાપ્યું. અને આ કેન્દ્રના મુખ્યપત્ર તરીકે ‘ધી હાન્ડીઅન પી. ઇ.એન.’ નામે માસિક અંગ્રેજીમાં શરૂ કર્યું. આ કેન્દ્ર બનાવીતા ગ્રંથકારોની એક વગદાર કાર્યવાહક સમિતિ

અત્રાવે છે.

આ 'પી.ઈ.એન.' સંસ્થાનાં જગતમાં જુદાંજુદાં લગભગ ૪૫ ઉપરાંત કેન્દ્રો છે. વિશ્વના લેખકોમાં સહકાર અને ગંદુભાવના કેળવવાં ને કલ્પમનું સ્વાતંત્ર્ય સાચવવું એ આ સંસ્થાનો હેતુ છે. આ આંતરરાષ્ટ્રીય 'પી.ઈ.એન.' ની ગામીસીનામાં મળેલી ૧૯૩૫ની કોંગ્રેસમાં અને જુઆનો આરીસમાં મળેલી ૧૯૩૬ની કોંગ્રેસમાં હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી સાક્રિયાએ ડાઝરી આપી હતી અને હિંદી સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતા ઉપર અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચમાં વ્યાખ્યાનો આપીને સમસ્ત વિશ્વના સાહિત્ય-કારોનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. ૧૯૩૫માં પારીસમાં મળેલી વિશ્વના લેખકોની સ્વતંત્ર પરિપક્વમાં પણ હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે એમણે કાળા આખ્યા હતા.

થી આ સાક્રિસ્ટ તરીકે સર્વ ધર્મ તરફ એમને સમભાવ છે. પરંતુ અધા ધર્મોનાં ગાજકરણા ને પાછળથી થએલા અધઃપાતને એઓ નીરક્ષીરન્યાયે જુદાં કરીને સર્વ ધર્મનાં શુદ્ધ મૂળતત્ત્વોને એના મૌલિક સ્વરૂપે પ્રગટ કરે છે.

૧૯૩૪માં પૂનામાં મળેલી અખિલ ભારતીય ક્રિસ્ટા-સાક્રિકલ કોંગ્રેસ વખતે તેમજ ૧૯૩૬માં મુંબાઈમાં અને ૧૯૩૭માં કલકત્તામાં મળેલી 'પાલીમેન્ટ ઓફ રીલિજિઅન્સ'ની પરિપક્વમાં એમણે જુદાજુદા ધર્મોનાં મૂળતત્ત્વોનો સમન્વય કરીને એનાં મૌલિક તત્ત્વોનું જે અદ્ભુત એકીકરણ કરી અત્યંતું હતું તે સ્મરણીય ગની

રહેશે. એમને વિષે બીજું પણ એક આશ્ચર્ય છે. હિંદુ, જૌહ, મુસલમાન, યહૂદી, શીખ, પારસી. ખ્રીસ્તીમાજ, આર્યસમાજ, રોટરી ક્લબ, રામકૃષ્ણ મિશન તેમજ સામાજિક અને વિદ્યાર્થીઓની સંસ્થાઓમાં એમણે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં છે; અને છતાં કોઈ કેકોણે વિચારે તો પૂર્વગ્રહ કે એની અથડામણનું નામનિશાન મળ્યું નથી. દરેક કેકોણે એમણે માનવતા અને એનો ઉછેર. વિશ્વ-બંધુત્વ અને એનો સ્વીકાર તથા માનવમાં રહેલી દિવ્ય વિભૂતિનો સાક્ષાત્કાર એ સર્વ ધર્મનાં મૂળતત્ત્વોનું એવું નેક નં નિખાલસ પ્રગટીકરણ કરી બતાવ્યું છે કે શ્રોતાઓને સમભાવ. સંવાદિતા ને સહભાવના સિવાય બીજી લાગણી જ ન થાય.

આ બધાં વ્યાખ્યાનોમાંથી શ્રોતાંકનો સંગ્રહ 'ધ અધરફ્લડ ઓફ રીલિજિઅસ' ને નામે મુંગાઈના પાન્ટર-નેશનલ બુક હાઉસ ત્રિ.એ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. એની ખૂબ નાની છતાં ખૂબ જ મહત્ત્વની પ્રસ્તાવના ગાંધીજીએ લખીને એ પુસ્તકની અગત્ય અને મહત્તા સિદ્ધ કર્યો છે.

શ્રી સોફિયા પુરાતન ભારતનાં પક્ષપાતી અને પૂઞ્વરી છે. પુરાતન આર્યાવર્તનાં ગૌરવ અને મહિમા કરીથી પ્રગટે એ એમનું સ્વાખું છે. એમની આ લગની-ના એક લાખસે છે. ૧૯૩૭માં મૅડિસન યુનિવર્સિટીએ ત્રણ વ્યાખ્યાનો આપવા એમને નોતર્યાં. આ નિમંત્રણના ઉત્તર રૂપે એમણે ઝંઝારમાં ત્રણ પ્રવચનો કર્યાં: (૧)

ડેમોક્રીસી—એસિપરિચ્યૂઅલ પ્રિન્સિપલ,(૨)ડ્યૂટી ઓફ
ધ સિટિઝન ટુ ધ સ્ટેટ અને (૩) ડ્યૂટી ઓફ ધ સ્ટેટ
ટુ ધ સિટિઝન. આ ત્રણે વ્યાખ્યાનો 'પ્રેપરેશન ઓફ
સિટિઝનશિપ'ને નામે પુસ્તકાકારે પ્રમિદ્ધ થયાં છે.
એમાં પ્રાચીન આર્યાવર્તના વિચાર, સિદ્ધાંત અને દર્શનને
ખૂબ સમભાવ અને સમન્વયપૂર્વક પ્રગટ કરવામાં
આવ્યાં છે, મનુસ્મૃતિ અને કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્રનાં દર્શનો
અને પ્રમાણેનું બહુ જ સંવાદી રીતે સન્નિષ્ઠા પૂર્વક આ-
જની સમસ્યાના ઉકેલ સાથે ગૂંથવામાં આવ્યાં છે.

વિશ્વમાં આજ કેટલાં બધાં પરસ્પર વિરોધી બળો
કામ કરી રહ્યાં છે ! અહંકાર સ્વાર્થ અને લાભને ખાતર
યુરોપનું સંપારતાંડવ, જુદાણું હગલયાજી નંકાવતરાંઓની
ભયંકર રાજરમત, માનવબુદ્ધિની અમાનવી વેસ્યાવૃત્તિ,
આવેશ, લાગણીવશતા અને અજાનનો વેપાર, અને
બીજી બાજુ સમાનતા, વિશ્વગંધુત્વ, પ્રેમ, અલિસા
અને સત્યની પ્રતિષ્ઠાના પ્રયત્નો.

કેલાદલ, મંદાર, અનિશ્વાસ અને અનિશ્ચિતતાની
અંધાર અંધારી રાત્રિ પણ આત્મશ્રદ્ધાનો દીપક લખે, પ્રેમ
ને સમભાવને વીંઝણે રડતી માનવતાને શાતા આપવા
નીકળેલા રડ્યાબડ્યા માનવપ્રવાસીઓ ધીરે અતિ
ધીરે પણ પાતાનો માર્ગ કરી રહ્યા છે. એવાં પ્રવાસી
ઓમાં મેઘા, માનૃત્વ અને સુસ્વતીનું રમરણ કરાવતાં
આવાં એક પ્રવાસી શ્રોમતી હોદિયાનું પણ સ્થાન છે.

‘Point out the ‘way’—however dimly, and lost among the host as does the evening star to those who tread their path in darkness.’

‘The voice of the Silence’ નું આ સૂત્ર એમની જીવનસાધનાનો મર્મ છે અને એમની જીવનસિદ્ધિનો સંદેશ છે.

